

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ДУДЕНКО ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 347.122(477)

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРАВ НА КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ ТА ЇХ
ОБОРОТОЗДАТНІСТЬ**

**12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право»**

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Спасибо-Фатєєва Інна Валентинівна,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри цивільного права № 1,
член-кореспондент НАПрН України.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Мартиненко Ігор Едуардович,
Гродненський державний університет
імені Янка Купали (м. Гродно, Республіка Білорусь),
завідувач кафедри цивільного права та процесу;

кандидат юридичних наук
Менська Олена Анатоліївна,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова, доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін.

Захист відбудеться «27» лютого 2018 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано «25» січня 2018 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

К.В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах становлення й розвитку в Україні ринкової економіки спостерігається тенденція до розширення ринків товарів, що стосується, зокрема, ринку культурних цінностей (арт-ринку). Окрім цього, останнім часом предмети мистецтва стають одним з найбільш привабливих інструментів інвестування, оскільки їхня цінність з часом зазвичай підвищується.

Збільшення питомої ваги правочинів, пов'язаних з предметами мистецтва в цивільному обороті, а також існування поряд з цим такого негативного явища, як «чорний» ринок предметів мистецтва, актуалізує проблематику правового режиму культурних цінностей як об'єктів цивільних прав насамперед крізь призму заходів щодо охорони прав на них та правових засад їх цивільного обороту. Обставини дійсності, судова практика та наукові розробки доводять наявність кола проблем, які постають в правозастосуванні, що пов'язані з правовим регулюванням культурних цінностей. Необхідність його удосконалення потребує фундаментального наукового аналізу окреслених питань, враховуючи велике значення, яке мають ці об'єкти для суспільства та беззаперечне прагнення людей до їх збереження і передачі майбутнім поколінням.

Дослідженню культурних цінностей в окремих аспектах були присвячені роботи В.І. Акуленка, О.В. Буткевич, В.Ф. Зверховської, Т.Г. Каткової, Т.В. Курило, О.А. Менської та ін. Водночас комплексного підходу до розробки належних правових засад охорони прав на них та особливостей їх цивільного обороту у вітчизняній науці не було запропоновано.. На противагу такому становищу правниками інших країн ці аспекти піддаються глибокому аналізу. Серед зарубіжних вчених, які займалися вивченням проблем охорони та обороту культурних цінностей, особливо слід відзначити роботи Дж. Х. Мерімена, Р. Дж. О'Кіфа, Р.К. Патерсона, М.М. Богуславського, М.О. Александрової, І.Е. Мартиненка, В.О. Нешатаєвої, Р.Г. Нурулліної, О.П. Сергєєва. Підтримка і розвиток належного рівню культурного середовища української нації, запропонування дієвих правових заходів щодо її охорони для збереження суспільного надбання, їх затребуваність в мейнстрімі руху долучення до європейських цінностей в сфері права доводить актуальність тематики дисертаційної роботи .

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація виконана в межах та відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, в межах цільової комплексної програми «Проблеми ефективності правового регулювання цивільних відносин в Україні» (№ 0111U000963). Тема дисертації «Оборотоздатність об'єктів цивільних прав» затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 6 від 16 грудня 2005 року), перезатверджено у наступній редакції: «Культурні цінності як об'єкти

цивільних прав» (протокол № 2 від 19 вересня 2008 року), перезатверджено у наступній редакції: «Цивільно-правова охорона прав на культурні цінності та їх оборотоздатність» (протокол № 5 від 25 грудня 2015 року).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є визначення правової природи культурних цінностей як об'єктів цивільних прав, їхнього правового режиму та охорони прав на них, особливостей участі культурних цінностей у цивільному обороті, а також специфіки захисту прав учасників цивільних правовідносин, об'єктом яких виступають культурні цінності.

Досягнення поставленої мети обумовлює такі завдання наукового пошуку:

- надати характеристику культурних цінностей як об'єктів цивільних прав, визначити їхню правову природу;
- здійснити класифікацію культурних цінностей, передбачених національним законодавством та нормами міжнародного права;
- виявити особливості утримання культурних цінностей;
- охарактеризувати цивільно-правові засоби охорони прав на культурні цінності;
- з'ясувати загальні підстави участі культурних цінностей у цивільному обороті, підстави набуття та припинення права власності на них, а також особливості його здійснення;
- розкрити особливості вчинення правочинів, що опосередковують цивільний оборот культурних цінностей;
- охарактеризувати цивільно-правові засоби захисту прав на культурні цінності, які застосовуються у випадку їх порушення.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, які виникають при утриманні та цивільному обороті культурних цінностей.

Предметом дослідження є правова охорона культурних цінностей як об'єктів цивільних прав, їхня оборотоздатність та захист прав на них.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовано комплексний підхід до використання методів наукового дослідження філософського, загальнонаукового та спеціального рівнів. Філософською методологічною основою роботи є діалектичний метод, завдяки якому вдалося, зокрема, з'ясувати правову природу культурних цінностей як об'єктів цивільних прав, дослідити зміну уявлень про належне правове регулювання їх обороту. Феноменологічний підхід допоміг зв'язати проблему культурних цінностей з конкретно-історичними реаліями. Аксиологічний підхід дозволив здійснити аналіз культурних цінностей як специфічних об'єктів цивільного права. Герменевтичний підхід був використаний при аналізі літературних джерел, в яких явно і приховано втілені мотиви й наміри їхніх авторів. Структурно-функціональний метод використовувався при визначенні підстав участі культурних цінностей у цивільному обороті, а також при характеристиці цивільно-правових засобів охорони та захисту прав на культурні

цінності. Системно-структурний метод дозволив здійснити класифікацію культурних цінностей, а також правочинів, які опосередковують цивільний оборот цих об'єктів цивільних прав. Метод юридичної догматики дозволив виявити суперечності та недоліки в цивільному законодавстві й сформулювати окремі пропозиції стосовно їх усунення. Порівняльно-правовий метод застосовувався при дослідженні правил аукціонної торгівлі культурними цінностями та механізмів вирішення спорів, пов'язаних з культурними цінностями. В роботі були використані й інші традиційні методи юриспруденції.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є однією з перших у вітчизняній науці цивільного права науковою працею, в якій комплексно розкриваються питання цивільно-правової охорони прав на культурні цінності та особливості їхнього цивільного обороту як об'єктів цивільних прав.

У результаті проведених наукових пошуків автором сформульовано й обґрунтовано наукові положення, які виносяться на захист.

Уперше:

- запропоновано комплексний підхід до визначення поняття «культурні цінності» як об'єктів цивільних прав, що спирається на поєднанні філософського, культурологічного та правового аспектів цього явища з акцентом на останній. Внаслідок такого підходу культурні цінності визначаються як унікальні та незамінні речі, створені людиною чи піддані її цілеспрямованому впливу, що мають художнє, історичне, етнографічне чи наукове значення, здатні задовольняти духовні або духовні та матеріальні потреби учасників цивільних правовідносин та суспільства в цілому й стосовно яких передбачений особливий правовий режим обороту та охорони;

- визначені особливості утримання культурних цінностей, зокрема, встановлення специфічних обов'язків їхніх власників, що обумовлені охоронними зобов'язаннями, обмежень у користуванні, розпорядженні ними, вивезення за межі держави та ін.;

- надано аргументацію на користь закріплення в українському законодавстві додаткових вимог до власників об'єктів культурних цінностей, зокрема, щодо забезпечення загального доступу до них, виходячи з їх суспільної значимості шляхом їх надання для публічної демонстрації (показу) за домовленістю із суб'єктами владних повноважень;

- визначено, що охорона прав на культурні цінності являє собою складну систему різноманітних засобів, яка має два рівні (міжнародний та національний), кожен із яких, в свою чергу, включає декілька підрівнів (загальні засоби, цивільно-правові засоби і спеціальні засоби);

- сформульовано пропозицію стосовно законодавчого закріплення вимоги про обов'язковість нотаріального посвідчення правочинів, які вчиняються відносно культурних

цінностей, що мають значну вартість (більше 50 розмірів мінімальної заробітної плати) та їх реєстрації у Державному реєстрі рухомих культурних цінностей та речових прав на них;

- доведено необхідність запровадження нового підходу в обранні права, яке належить застосовувати до відносин з іноземним елементом, об'єктом яких виступають культурні цінності. Стверджується, що формулювання прив'язки колізійної норми має диференціюватись залежно від виду культурної цінності. Зокрема, стосовно об'єктів культурної спадщини найбільш доцільним вбачається використання права держави, в якій культурна цінність зареєстрована як об'єкт культурної спадщини. Стосовно інших культурних цінностей має застосовуватись право місця знаходження речі (*lex rei sitae*) або право місця укладення правочину (*lex loci contractus*).

Удосконалено:

- ознаки, за допомогою яких має визначатись приналежність предметів до культурних цінностей. Зокрема стверджується, що їх детермінуючими ознаками виступають речова природа, унікальність та незамінність, суспільна значущість, значна вартість, а також особливий режим правового регулювання;

- положення стосовно істотних умов договорів про передачу культурних цінностей у власність, до яких мають відноситись умови про право доступу, право слідування, охоронні зобов'язання, а також проведення попередньої експертизи вартості їх об'єкту (естимейту);

- особливості підстав набуття права власності на культурні цінності – як первісних (їхнє створення; виявлення скарбу, що становить культурну цінність; на археологічну знахідку; за набувальною давністю), так і похідних (приватизація, придбання культурної цінності за цивільно-правовими договорами, отримання в порядку спадкування тощо).

Набули подальшого розвитку теоретичні підходи щодо:

- розмежування понять «культурні цінності» та «культурна спадщина». Зокрема, обґрунтовується, що поняття «культурні цінності» є ширшим, оскільки охоплює не тільки культурні цінності, що створені в минулому, а й сьогодення;

- класифікації культурних цінностей на культурні цінності минулого та сьогодення;

- особливостей застосування речево-правових і зобов'язально-правових засобів захисту прав на культурні цінності та запропоновані альтернативні механізми вирішення спорів, пов'язаних з культурними цінностями.

Особистий внесок здобувача. У колективній монографії «Харьковская цивилистическая школа: право собственности» особисто автору належить глава «Культурные ценности».

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в дисертації пропозиції і висновки можуть бути використані:

– у науково-дослідних цілях – для подальшого дослідження проблем охорони та участі культурних цінностей у цивільному обороті;

- у правотворчій роботі – при розробці законопроектів, спрямованих на вдосконалення положень чинного цивільного законодавства та законодавства про охорону культурної спадщини;
- у правозастосуванні – при вирішенні цивільних та господарських справ, предметом спору в яких виступають культурні цінності;
- у навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників з цивільного права, у викладанні навчальних курсів з цивільного права, у науково-дослідницькій роботі студентів.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення і висновки дисертації доповідалися та обговорювалися на міжнародних, республіканських та регіональних наукових та науково-практичних конференціях: «Приватно-правовий метод регулювання суспільних відносин: стан та перспективи розвитку» (м. Київ, 25-26 листопада 2005 р.), «Проблеми цивільного права та процесу», присвяченої пам'яті О.А. Пушкіна (м. Харків, 26 травня 2007 р.), «Осінні юридичні читання» (м. Харків, 12-13 листопада 2008 р.), «Актуальні проблеми приватного права», присвяченої 94-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора Маслова В.П. (м. Харків, 19 лютого 2016 р.), «Актуальні проблеми приватного права», присвяченої 95-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора Маслова В.П. (м. Харків, 17 лютого 2017 р.)

Публікації. Теоретичні і практичні положення дисертації знайшли відображення в 13 публікаціях, з яких 7 наукових статей, опублікованих у фахових наукових виданнях України і зарубіжних країн, параграф у монографії, а також тези 5 доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура і обсяг дисертації визначені предметом, метою та задачами дослідження. Дисертація складається із вступу, двох розділів, що об'єднують 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (295 найменувань) та додатків. Загальний обсяг складає – 220 сторінок, з яких основного тексту – 184 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується вибір теми дослідження, наводиться її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначаються мета й завдання дослідження, його об'єкт і предмет, методологія, подається коротка анотація нових наукових положень, розкривається практичне значення роботи і викладаються відомості про апробацію матеріалів дисертації.

Розділ 1 «Цивільно-правова охорона прав на культурні цінності» містить чотири підрозділи і висновки.

Підрозділ 1.1. «Поняття й ознаки культурних цінностей» присвячений дослідженню правової природи культурних цінностей як об'єктів цивільних прав та їх визначальних ознак.

Розглянуто існуючі в юридичній літературі підходи до визначення поняття «культурні цінності», більшість з яких базується на речовій природі вказаних об'єктів. Стверджується, що визначення поняття «культурні цінності» має ґрунтуватись насамперед на їх правових характеристиках з обов'язковим урахуванням філософських та культурологічних аспектів.

На підставі аналізу положень окремих актів міжнародного права, а також національного законодавства, відстоюється точка зору, що поняття «культурні цінності» є ширшим за поняття «культурна спадщина», родовим та відображає загальну тенденцію глобалізації в міжнародному співтоваристві. Ними охоплюються не тільки речі (матеріальні об'єкти), а й нематеріальні блага – результати творчої діяльності, поняття, образи, ідеї, виражені в цих витворах.

Визначено конститутивні ознаки культурних цінностей як об'єктів цивільних прав на надано їх розгорнуту характеристику. Як такі пропонуються розглядати їх речову природу, унікальність та незамінність, суспільну значущість, значну вартість, а також особливий режим правового регулювання.

З огляду на специфіку культурних цінностей робиться висновок про необхідність їх окремого виділення в системі об'єктів цивільних прав як на рівні доктрини, так і на рівні законодавства. Зокрема, пропонується введення у главу 13 ЦК України окремої статті «Культурні цінності», яка має містити їх законодавче визначення культурних цінностей, а також вказівку на особливості цивільного обороту .

У **підрозділі 1.2. «Види культурних цінностей»** надається розгорнута класифікація культурних цінностей за окремими видами.

Зазначається, що потреба в розробці науково обґрунтованої класифікації культурних цінностей зумовлена тим, що відмінності, які мають місце між окремими їх видами, повинні враховуватись при організації та регулюванні пов'язаних із ними суспільних відносин, в тому числі й у сфері цивільного обороту таких об'єктів. Додатково ця потреба обґрунтовується тим, що вітчизняний законодавець фактично уникає нормативного закріплення будь-якої класифікації культурних цінностей, обмежуючись лише перерахуванням деяких категорій із них у Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей».

Серед існуючих у науковій правничій літературі критеріїв класифікації культурних цінностей окрему увагу зосереджено на таких із них як: за речовою природою (рухомі та нерухомі, прості та складні); за ступенем культурної значимості (світового, національного, місцевого значення); залежно від призначення (ті, що задовольняють духовні потреби людини та ті, що задовольняють поряд з духовними й матеріальні потреби людини); за ступенем оборотоздатності (вільно оборотоздатні, обмежено оборотоздатні, виключені з обороту) та інші. Додатково

запропоновано новий підхід до класифікації – за часовим критерієм існування, згідно якого культурні цінності запропоновано поділити на дві групи: культурні цінності минулого та культурні цінності сьогодення.

До перших слід відносити цінності, які були створені більше ніж 50 років тому, й за час свого існування отримали своє визнання та охорону як особливі об'єкти культурної спадщини. До другої – культурні цінності створені менше ніж 50 років тому, які відповідають низці спеціальних критеріїв.

У підрозділі 1.3. «Суб'єкти прав на культурні цінності», надано характеристику окремим суб'єктам прав на культурні цінності.

Суб'єктами права на культурні цінності можуть бути фізичні та юридичні особи, держава та територіальні громади. Разом із тим, щодо певних категорій культурних цінностей окремими законами встановлюються спеціальні суб'єкти прав на культурні цінності, якими є, зокрема, музеї, бібліотеки, архіви, релігійні організації та ін. Правові підстави володіння предметами, які становлять культурну цінність зазначеними суб'єктами, визначаються законами України «Про охорону культурної спадщини», «Про музеї та музейну справу», «Про національний архівний фонд і архівні установи», «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про свободу совісті та релігійні організації».

Суб'єкти цивільних правовідносин набувають право власності на культурні цінності у встановленому законом порядку. Законодавством передбачаються окремі категорії культурних цінностей, які можуть перебувати виключно у державній власності.

Підрозділ 1.4. «Утримання культурних цінностей та цивільно-правові засоби їх охорони» присвячений розкриттю особливостей утримання культурних цінностей їх власниками, а також дослідженню системи засобів охорони прав на культурні цінності.

Визначено, що правовий режим культурних цінностей передбачає низку особливостей стосовно їх утримання щодо специфіки в реалізації власником своїх правомочностей по володінню, користуванню та розпорядженню ними як об'єктами цивільних прав. Межі права власності на культурні цінності збігаються із загальними межами здійснення цивільних прав (ст. 13 ЦК України) та пов'язані з дотриманнями принципів розумності та добросовісності. Особливості здійснення права власності на культурні цінності встановлюються законом (ч. 8 ст. 319 ЦК України) і стосуються певних обмежень при здійсненні права власності на них та спеціальних обов'язків у їх власників (охоронні зобов'язання, обмеження у користуванні, розпорядженні ними, вивезення за межі держави та ін.).

Що стосується обов'язків власника культурних цінностей, то до них слід віднести, зокрема: (а) використання пам'ятки відповідно до вимог, встановлених органами охорони культурної спадщини; (б) у спосіб, що потребує якнайменших змін і доповнень пам'ятки та забезпечує

збереження її матеріальної автентичності, просторової композиції, а також елементів обладнання, упорядження, оздоби тощо; (в) консервацію, реставрацію, реабілітацію, музеєфікацію, ремонт, пристосування пам'яток національного значення лише за наявності письмового дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини на підставі погодженої з ним науково-проектної документації.

Охорона прав на культурні цінності являє собою доволі складну систему засобів, яка складається з двох рівнів: міжнародного та національного. Останній, водночас, включає декілька підрівнів: загальні засоби; цивільно-правові засоби; спеціальні засоби.

Стверджується, що цивільно-правові засоби охорони прав на культурні цінності покликані не допустити їх порушення і поділяються на дві групи: перша стосується культурних цінностей, що виступають об'єктами права власності, друга – зобов'язальних правовідносин. Вагому роль при цьому виконують превентивні способи охорони, що мають на меті запобігти загибелі або псування культурних цінностей, а в деяких випадках – відшкодувати заподіяну ним шкоду: припинення безгосподарного поводження з культурними цінностями, визнання недійсними вчинених з ними правочинів, покладання обов'язку по відновленню цінностей в первинний стан, припинення діяльності, що створює загрозу існування нерухомої історико-культурної цінності або центрів зосередження культурних цінностей тощо.

Розділ 2 «Цивільно-правовий оборот культурних цінностей» містить чотири підрозділи і висновки.

У підрозділі 2.1. «**Оборотоздатність культурних цінностей**» надається характеристика оборотоздатності культурних цінностей як об'єктів цивільних прав.

Стверджується, що участь культурних цінностей у цивільному обороті обумовлюється наявністю в них ознаки оборотоздатності як здатності бути об'єктом цивільних правовідносин, що опосередковують їх рух. Це, в свою чергу, обумовлено відсутністю заборони набуття на них права приватної власності, що забезпечує можливість переходу їх від однієї до іншої особи.

На підставі аналізу загальнотеоретичних підходів до розуміння категорії цивільного обороту робиться висновок, що цивільний оборот культурних цінностей являє собою сукупність соціальних зв'язків у сфері економічної життєдіяльності суспільства, що виникають з приводу придбання, користування і передачі культурних цінностей, які, будучи врегульованими нормами цивільного права, мають цивільно-правові форми.

Визначено, що за ступенем оборотоздатності культурні цінності можуть бути розподілені на три категорії: 1) які перебувають у вільному обороті; 2) обмежені у цивільному обороті (обмежено обороноздатні культурні цінності) та 3) виключені з обороту.

Зокрема, до вільних у цивільному обороті культурних цінностей треба віднести такі з них, оборот яких жодним чином не контролюється державою, а регулюється самими його учасниками.

Обмеженими у цивільному обороті культурними цінностями є цінності, що внесені до Державного реєстру національного культурного надбання, оборот яких чітко відслідковується та регулюється державою, а також інші цінності, стосовно обороту яких законодавство висуває спеціальні вимоги. До виключених з цивільного обороту відноситься більшість об'єктів культурної спадщини, а саме такі їх різновиди, як археологічні, історичні, об'єкти монументального мистецтва, об'єкти архітектури та містобудування, об'єкти садово-паркового мистецтва, об'єкти науки та техніки. Також виключеними з цивільного обороту вважаються культурні цінності, що перебувають у запасниках і не виставляються для загального огляду у музеях.

Підрозділ 2.2. «Виникнення, зміна та припинення права власності на культурні цінності» присвячений дослідженню підстав набуття та припинення права власності на культурні цінності.

Стверджується, що право власності на культурні цінності виникає з підстав, передбачених законом. Виділяють первісні та похідні підстави набуття права власності на культурні цінності. До первісних підстав набуття права власності на культурні цінності відносяться: створення нової речі, яка має (матиме) культурну цінність; набуття права власності на виявлений скарб, що становить культурну цінність; на археологічну знахідку; на культурну цінність за набувальною давністю; націоналізація. До похідних підстав набуття права власності на культурні цінності слід віднести, зокрема, приватизацію, придбання культурної цінності за цивільно-правовими договорами, в порядку спадкування тощо.

Задля надання детальної характеристики окремих підстав набуття права власності на культурні цінності окрему увагу зосереджено на такій підставі, як виявлення скарбу. Акцентується на необхідності розмежування правових підстав набуття права власності на скарб та археологічну знахідку із наданням дисертантом відповідної аргументації.

Розкрито специфіку припинення права власності на культурні цінності, зокрема, з такої особливої підстави, як викуп пам'ятки культурної спадщини. Відстоюється точка зору, що такий викуп як підстава припинення прав на неї застосовується як наслідок зловживання власником своїми цивільними правами, що дістає свого прояву у безгосподарному утриманні останньої.

Зроблено висновок про необхідність удосконалення цивільного законодавства, яке регулює питання набуття та припинення права власності на культурні цінності. Зокрема, стосовно доцільності внесення змін до ст. 343 ЦК України зі встановленням обов'язку особи повідомляти про будь-який виявлений скарб уповноважені органи державної влади чи місцевого самоврядування для встановлення його цінності, а також збільшення граничних розмірів винагороди такій особі, якщо скарб має культурну цінність. Пропонується внесення змін до ст. 352 ЦК України стосовно розширення кола об'єктів викупу – до всіх культурних цінностей за

наявності загрози їх пошкодження чи знищення. При цьому сам процес викупу має відбуватись виключно шляхом проведення публічних торгів.

У підрозділі 2.3. «Правочини, що опосередковують цивільно-правовий оборот культурних цінностей» досліджено конструкції цивільно-правових зобов'язань, якими опосередковується участь культурних цінностей у цивільному обороті.

Виокремлено дві групи зобов'язань, об'єктами яких можуть виступати культурні цінності: з передачі культурних цінностей у власність та у користування. Визначено, що групу зобов'язань по передачі культурних цінностей у власність становлять договори купівлі-продажу, дарування та інші форми реалізації культурних цінностей, які опосередковують зміну їх власника, зазвичай пов'язані з їх просторовим переміщенням, в силу чого законодавець приділяє ним підвищену увагу, запроваджуючи в інтересах суспільства певні обмеження та особливі обов'язки для осіб, які беруть в них участь. Водночас зобов'язання з передачі культурних цінностей у користування бувають як оплатними, так і безоплатними. Їх оренда, як правило, стосується нерухомих культурних цінностей як об'єктів культурної спадщини. Рухомі культурні цінності також можуть передаватися в користування (наприклад, власники творів мистецтва можуть надавати належні їм культурні цінності для експонування). До безоплатних зобов'язань по передачі культурних цінностей у користування застосовуються положення про договір позички.

За результатами доктринального аналізу специфіки правочинів, які вчиняються відносно культурних цінностей, відстоюється теза про необхідність покращення ефективності цивільного обороту досліджуваних об'єктів з метою забезпечення їх охорони від протиправних посягань, а також зменшення кількості так званих «тіньових правочинів». Задля цього вбачається за необхідне внесення низки змін, що стосуються законодавчих вимог до форми та порядку укладання правочинів, предметом яких виступають культурні цінності (нотаріальне посвідчення, державна реєстрація правочинів, попередня експертиза предмету та інші).

Підрозділ 2.4. «Наслідки порушень прав на культурні цінності» присвячений науковому аналізу засобів захисту порушених прав на культурні цінності.

Досліджено існуючі в юридичній літературі підходи щодо розмежування понять «охорона» та «захист» права власності. Зазначається, що захист прав на культурні цінності відбувається у випадку їх порушення і зумовлюється специфічним характером культурних цінностей як об'єктів цивільних прав. Зокрема, при захисті прав на культурні цінності має враховуватися необхідність їх збереженості, цілісності, загальнодоступності тощо. Засобами захисту від порушення суб'єктивних цивільних прав на культурні цінності є речово-правові та зобов'язально-правові.

Речово-правові засоби захисту суб'єктивних цивільних прав на культурні цінності спрямовані на захист права власності як абсолютного цивільного права фізичних чи юридичних осіб, які на момент порушення права не перебувають у договірних чи інших зобов'язальних

відносинах з порушником. До них відносяться, зокрема, позови власника про витребування культурної цінності з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов); про усунення перешкод у користуванні культурною цінністю (негаторний позов); про визнання права власності на культурну цінність.

Зобов'язально-правові засоби мають на меті захист інтересів власника культурних цінностей як учасника зобов'язальних правовідносин. Вони відрізняються від речево-правових відносин характером взаємовідносин сторін. До них можна віднести, зокрема, позов про визнання договору недійсним, розірвання договору, відшкодування збитків тощо.

Проаналізовано існуючі механізми вирішення спорів, пов'язаних із культурними цінностями, - як судові так і альтернативні (позасудові). Стверджується, що судовий механізм вирішення спорів про культурні цінності є найбільш універсальним, оскільки в силу положень ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на будь-який спір. Водночас, низка проблем в рамках судового вирішення спорів відносно культурних цінностей не має однозначного вирішення. Насамперед це стосується питань визначення належної підсудності вказаної категорії спорів.

Поряд із судовим механізмом, не менш популярними, особливо у взаємовідносинах із іноземним елементом, вбачаються й альтернативні (позасудові) механізми вирішення спорів, до яких, зокрема, відносяться: перемовини, медіація та арбітраж.

В контексті розгляду спорів відносно культурних цінностей, ускладнених наявністю в них іноземного елемента, зосереджується увага на відсутності в національному законодавстві прямої колізійної прив'язки для визначення права, що підлягає застосуванню до культурних цінностей. Внаслідок цього висловлено позицію про необхідність запровадження нового підходу в обранні права, яке належить застосовувати до відносин з іноземним елементом, об'єктом яких виступають культурні цінності. Стверджується, що формулювання прив'язки колізійної норми має диференціюватись залежно від виду культурної цінності. Зокрема, стосовно об'єктів культурної спадщини найбільш доцільним вбачається використання права держави, в якій культурна цінність зареєстрована як об'єкт культурної спадщини. Стосовно інших культурних цінностей має застосовуватись право місця знаходження речі (*lex rei sitae*) або право місця укладення правочину (*lex loci contractus*).

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, яке полягає у визначенні правової природи культурних цінностей як об'єктів цивільних прав, правового режиму охорони прав на них, особливостей участі культурних цінностей у цивільному

обороті, а також специфіки захисту прав учасників цивільних правовідносин, об'єктом яких виступають культурні цінності. За результатами дослідження сформульовано низку висновків, серед яких найголовнішими є такі.

1. Культурні цінності є особливим об'єктом цивільних прав, специфіка яких обумовлена їх суттєвим значенням для держави та суспільства в цілому з точки зору їхньої історії, культури і науки. З цивілістичної позиції культурні цінності слід визначити як унікальні та незамінні неживі речі, створені людиною чи піддані їй цілеспрямованому впливу, що мають художнє, історичне, етнографічне чи наукове значення, здатні задовольняти духовні або духовні та матеріальні потреби учасників цивільних правовідносин та суспільства в цілому й стосовно яких передбачений особливий правовий режим обігу та охорони.

2. Головними детермінуючими ознаками культурних цінностей, які допомагають відмежувати їх від інших об'єктів цивільних прав, виступають речова природа, унікальність та незамінність, суспільна значущість, значна вартість, а також особливий режим правового регулювання (подумати о режиме). Особливість природи цих об'єктів зумовлює необхідність виокремлення культурних цінностей в системі об'єктів цивільних прав як на рівні доктрини, так і на рівні законодавства.

3. Категорії «культурні цінності» і «культурна спадщина» співвідносяться між собою як загальне та часткове. Поняття «культурні цінності» є ширшим, ніж поняття «культурна спадщина», оскільки охоплює не тільки культурні цінності, що створені в минулому, а й також культурні цінності сьогодення.

4. Правовий режим культурних цінностей визначає особливі вимоги до власників стосовно їх утримання. Насамперед це стосується існування законодавчих обмежень у користуванні та розпорядженні культурними цінностями, а також специфічних обов'язків у їхніх власників. Так, вони охоплюють вимоги щодо утримання пам'яток культурної спадщини, згідно з якими на власника покладається обов'язок її утримувати в належному стані, своєчасно провадити ремонт, захищати від пошкодження, руйнування або знищення відповідно до положень закону та умов охоронного договору.

5. Цивільно-правова охорона культурних цінностей включає сукупність цивільно-правових засобів, спрямованих на забезпечення їхнього збереження: дозволяння права приватної власності на культурні цінності зі встановленням певних меж та вимог для власників, регламентацію здійснення чинних та придбання нових прав.

6. Превентивні засоби охорони мають на меті запобігти загибелі або псуванню культурних цінностей, а в деяких випадках – відшкодування заподіяної ним шкоди: припинення безгосподарного поводження з культурними цінностями, визнання недійсними вчинених з ними правочинів, покладання обов'язку по відновленню цінностей в первинний стан, припинення

діяльності, що створює загрозу існування нерухомої історико-культурної цінності або центрам зосередження культурних цінностей тощо.

7. Порушення цивільних прав на культурні цінності зумовлює застосування належних механізмів їхнього захисту, що передбачають використання різних засобів, які можна об'єднати у дві групи: речево-правові (віндикаційний, негаторний, петиторний позови) та зобов'язально-правові (позов про визнання правочину, вчиненого відносно культурної цінності, недійсним, відшкодування збитків тощо).

8. До альтернативних (позасудових) механізмів вирішення спорів, пов'язаних з культурними цінностями, законодавство та міжнародна практика відносять перемовини, медіацію та арбітраж.

9. Основною правовою формою участі культурних цінностей у цивільному обороті виступають цивільно-правові зобов'язання, які можна класифікувати на такі, що спрямовані на передачу культурних цінностей у власність, та ті, що спрямовані на передачу цінностей у користування. Доводиться необхідність нотаріального посвідчення правочинів, які вчиняються відносно рухомих культурних цінностей, які мають значну вартість (50 і більше розмірів мінімальних заробітних плат) та їхньої державної реєстрації, закріплення права покупця ініціювати проведення експертизи цінності перед укладенням договору купівля-продажу та низку інших вимог. Це страхує потенційного покупця від придбання підробки або цінності, яка перебуває у розшуку.

10. Аукціонна форма торгівлі є найбільш поширеною формою продажу культурних цінностей, що обумовлене формуванням саме на аукціонних майданчиках загального рівню цін на предмети мистецтва, а також основних тенденцій в торгівлі настільки унікальним товаром, як культурні цінності.

11. Особливим суб'єктом аукціонної торгівлі виступає аукціонер, правові обов'язки якого перед продавцем ґрунтуються на положеннях договору комісії чи агентського договору.

12. У контексті глобалізації ринку предметів мистецтва має вирішуватися проблема визначення права, що належить застосовувати до цивільних правовідносин з іноземним елементом, об'єктом яких виступають культурні цінності. Використання усталених колізійних прив'язок «право місцезнаходження речі» (*lex rei sitae*) чи «право місця укладення правочину» (*lex loci contractus*) по відношенню до всіх культурних цінностей не завжди відповідає інтересам збереження культурної спадщини. У зв'язку з цим доцільним вбачається використання права держави, в якій культурна цінність зареєстрована як об'єкт культурної спадщини. Стосовно інших культурних цінностей має застосовуватись право місця знаходження речі (*lex rei sitae*) або право місця укладення правочину (*lex loci contractus*).

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Дуденко Т.В. Культурные ценности Харьковская цивилистическая школа: право собственности : монографія / В. И. Борисова [и др.]; под ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2012. С. 402-412.
2. Дуденко Т.В. Культурні цінності в цивільному обороті України. *Проблеми законності*. Вип. 95. Харків, 2008. С. 33-38.
3. Дуденко Т.В. Об'єкти цивільних прав, які вилучені з цивільного обороту. *Юридична Україна*. 2008. № 8. С. 42-45.
4. Дуденко Т.В. Об'єкти цивільних прав, які вилучені з цивільного обороту на прикладі культурних цінностей. *Науковий вісник херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Том 1. Херсон, 2016. Випуск 6-2. С. 93-96.
5. Дуденко Т.В. Заклади культури як різновид неприбуткових організацій. Право та інноваційне суспільство, електронне наукове видання. Вип. №2 (7). 2016. С. 60-67. URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Dudenko7.pdf>
6. Дуденко Т.В. Система засобів охорони прав на культурні цінності *Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр.* Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. – Харків : Право, 2016. Вип. 32. С. 159-171.
7. Дуденко Т.В. Классификация культурных ценностей как объектов гражданских прав. *LEGEA SI VIATA (Закон и жизнь)*. №. 1/2(301). 2017. С. 60-64.
8. Дуденко Т.В. Поняття та ознаки культурних цінностей. *Науковий вісник публічного та приватного права: зб. наук. пр.* Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2017. Вип. 2. С. 7-11.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Дуденко Т.В. Деякі аспекти співвідношення цивільного та економічного обороту. *Приватно-правовий метод регулювання суспільних відносин: Збірник тез Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів (25-26 листопада 2005 року)*. / Київ-Хмельницький: Вид-во Хмельницького ун-ту управл. та права, 2005. С. 29-30.
10. Дуденко Т.В. Сутність цивільного обороту. *Проблеми цивільного права та процесу» (пам'яті проф. О.А. Пушкіна): матеріали міжнародної науково-практичної конференції (26 травня 2007 р.)* / за ред. В.А. Кройтора, Р.Б. Шишки, Є.О. Мічуріна. Харків. ХНУВС, 2007. С. 356-358.
11. Дуденко Т.В. Класифікація об'єктів цивільних прав, що вилучені з цивільного обороту. *Осінні юридичні читання: тези доп. та наук. повідомл. всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених,*

12-13 листоп. 2008 р. / НЮОАУ ім. Ярослава Мудрого. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2008. С. 227-229.

12. Дуденко Т.В. Щодо необхідності уніфікації нормативного визначення поняття «культурні цінності» в законодавстві України. *Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народж. В. П. Маслова*, Харків, 19 лют. 2016 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Нац. акад. прав. наук України, Харків. обл. осередок всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : Право, 2016. С. 262-264.

13. Дуденко Т.В. Договір купівлі-продажу культурних цінностей. *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці з дня народж. В. П. Маслова*, Харків, 17 лют. 2017 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Нац. акад. прав. наук України, Харків. обл. осередок всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : Право, 2017. С. 271-273.

АНОТАЦІЯ

Дуденко Т.В. Цивільно-правова охорона прав на культурні цінності та їх оборотоздатність. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2018.

Дисертацію присвячено дослідженню питань охорони культурних цінностей як об'єктів цивільних прав, їх оборотоздатності та захисту прав на них.

Розкрито правову природу культурних цінностей як об'єктів цивільних прав. Сформульовано новий підхід до визначення поняття культурних цінностей, який базується на поєднанні філософської, культурологічної та правової сторони цього явища з акцентом на останню.

Досліджено особливості утримання культурних цінностей, а також їх охорони як специфічних об'єктів цивільних прав. Охарактеризовано систему засобів охорони прав на культурні цінності з акцентом на цивільно-правові засоби.

Особливу увагу в роботі приділено питанням участі культурних цінностей в цивільному обороті. Розмежовано культурні цінності за ступенем їх оборотоздатності, а також визначені способи набуття, зміни та припинення права власності на них. Здійснено детальну характеристику правочинів, які вчиняються відносно культурних цінностей та визначено їх особливості.

Спираючись на результати проведеного дослідження, висловлено низку пропозицій щодо вдосконалення цивільного законодавства, з метою підвищення ефективності цивільного обороту досліджуваних об'єктів, забезпечення їх охорони від протиправних посягань, а також зменшення кількості так званих «тіньових правочинів», які вчиняються по відношенню до предметів мистецтва.

Ключові слова: культурні цінності; культурна спадщина; цивільно-правова охорона прав на культурні цінності; цивільний оборот культурних цінностей; об'єкти цивільних прав.

АННОТАЦИЯ

Дуденко Т.В. Гражданско-правовая охрана прав на культурные ценности и их оборотоспособность. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2018.

Диссертация посвящена исследованию вопросов охраны культурных ценностей как объектов гражданских прав, их оборотоспособности и защиты прав на них.

Раскрыта правовую природу культурных ценностей как объектов гражданских прав. Сформулировано новый подход к определению понятия культурных ценностей, который базируется на сочетании философской, культурологической и правовой стороны этого явления, с акцентом на последнюю.

Определены основные признаки культурных ценностей как объектов гражданских прав, а также предоставлено их развернутую классификацию по ряду критериев.

Исследованы особенности содержания культурных ценностей, а также их охраны как специфических объектов гражданских прав. Охарактеризовано систему средств охраны прав на культурные ценности, с особым акцентом на гражданско-правовые средства. Существующие гражданско-правовые средства охраны прав на культурные ценности предложено разделить на две группы: первые касаются культурных ценностей, выступающих объектами права собственности, вторые – обязательствных правоотношений. Весомую роль при этом выполняют превентивные способы охраны, имеющие целью предотвратить гибель или порчу культурных ценностей, а в некоторых случаях – возместить причиненный им вред: прекращение бесхозяйственного обращения с культурными ценностями; признание недействительными совершенных по отношению к ним сделок; возложение обязанности по возвращению ценностей в первоначальное

состояние; прекращение деятельности, создающей угрозу существования недвижимой историко-культурной ценности или центрам сосредоточения культурных ценностей.

Особое внимание в работе уделено вопросам участия культурных ценностей в гражданском обороте. Разграничено культурные ценности по степени их оборотоспособности, а также определены способы приобретения, изменения и прекращения права собственности на них. Осуществлено детальную характеристику сделок, которые совершаются по отношению к культурным ценностям и выделены их особенности.

Детально проанализированы способы защиты прав на культурные ценности, которые могут применяться в случае их нарушения, как вещно-правовые, так и обязательственно-правовые. Отдельно раскрыты механизмы разрешения споров, которые возникают относительно культурных ценностей, в том числе и тех, которые усложнены наличием в них иностранного элемента.

Опираясь на результаты проведенного исследования, высказано ряд предложений по усовершенствованию гражданского законодательства, с целью повышения эффективности гражданского оборота исследуемых объектов, обеспечения их охраны от противоправных посягательств, а также уменьшения количества так называемых «теневых сделок», которые совершаются по отношению к предметам искусства.

Ключевые слова: культурные ценности; культурное наследие; гражданско-правовая охрана прав на культурных ценностей; гражданский оборот культурных ценностей; объекты гражданских прав.

SUMMARY

Dudenko T.V. Civil-law protection of rights to cultural values and their turnover. – Scientific qualification work on the rights of a manuscript.

The dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Science in law, specialty 12.00.03 «Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private Law». – Yaroslav the Wise National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Kharkiv, 2018.

The thesis is devoted to the study of questions of protection of cultural values as objects of civil rights, their turnover and protection of rights to them.

The legal nature of cultural values as objects of civil rights is revealed. A new approach to the definition of the concept of cultural values is formulated, which is based on a combination of philosophical, culturological and legal aspect of this phenomenon, with an emphasis on the latter.

The peculiarities of the content of cultural values, as well as their protection as specific objects of civil rights, are studied. The system of means of protection of the rights to cultural values is characterized, special attention among which is allocated to civil-law means.

Particular attention is paid to the issues of the participation of cultural values in civil circulation. Cultural values are delineated according to the degree of their turnover, and ways of acquiring, changing and terminating ownership of them are defined. A detailed description of transactions that are made with respect to cultural values and their features are highlighted.

Based on the results of the study, a number of proposals were made to improve civil legislation, in order to increase the efficiency of civil circulation of the objects under investigation, to ensure their protection against unlawful attacks, and to reduce the number of so-called "shadow deals" that are committed in relation to art.

Key words: the cultural values; the cultural heritage; the civil-law protection of rights of cultural values; the civil circulation of cultural values; the objects of civil rights.

Відповідальний за випуск

кандидат юридичних наук, доцент

Крат Василь Іванович

Підписано до друку «27» грудня 2017. Формат 60x84/16

Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.

Умовн. друк. арк. 0,7. Обіл.-вид. арк. 0,9

Тираж 100 прим. Зам № 980

Друкарня

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77